

О. І. Карінцева

**Реструктуризація
національної економіки України
в умовах сталого розвитку**

М о н о г р а ф і я

Суми
Університетська книга
2018

УДК 338:502.131.1

К 23

Ухвалено до друку вченою радою Сумського державного університету.
Протокол № 0299-І від 13 квітня 2018 р.

Рецензенти:

О.О. Веклич – доктор економічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу економічних проблем екологічної політики і сталого розвитку ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України», м. Київ;

Л.І. Михайлова – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності та євроінтеграції Сумського національного аграрного університету МОН України, м. Суми;

В.Є. Хаустова – доктор економічних наук, доцент, завідувач сектором промислової політики та інноваційного розвитку Науково-дослідного центру індустріальних проблем розвитку НАН України, м. Харків

Карінцева О. І.

К 23 Реструктуризація національної економіки України в умовах сталого розвитку: монографія. Суми: ПФ «Видавництво “Університетська книга”», 2018. 349 с.

ISBN 978-966-680-874-8

Розглядається спектр питань теоретичного, методологічного, аналітичного і прогностичного характеру, пов'язаних з особливостями механізму реструктуризації національної економіки в умовах трансформації суспільних процесів і впливу екологічного фактора. Пропонується одним із критеріїв прийняття рішень щодо реструктуризації економічних систем використовувати екологічні втрати від виробництва і споживання продукції. Визначено, що державна політика реструктуризації економіки України повинна базуватись на науково обґрунтованих засадах оцінювання потенціалу розвитку національної економіки, сформованого при діючій структурі національного господарства, розроблених сценаріях проведення політики реструктуризації, визначенні ймовірності виникнення супутніх екологічних ризиків, обґрунтуванні економічної ефективності від проведення цілісного комплексу реструктуризаційних заходів у національній економіці. Для викладачів і студентів ВНЗ, науковців, фахівців промислових підприємств і владних органів.

УДК 338:502.131.1

ISBN 978-966-680-874-8

© Карінцева О. І., 2018

© ПФ «Видавництво “Університетська книга”», 2018

ЗМІСТ

ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ 1. Теоретичні засади реструктуризації економіки з урахуванням екологічного фактора	10
1.1 Еволюція наукових концепцій щодо дослідження структури національної економіки.....	10
1.2 Методологічний базис дослідження структурних зрушень національної економіки	23
1.3 Теоретичні засади реструктуризації національної економіки з урахуванням концепції сталого розвитку та теорії екологічної модернізації.....	38
РОЗДІЛ 2. Екологічний ризик як базова детермінанта ефективного процесу реструктуризації національної економіки	55
2.1 Поняття екологічного ризику та його значення в процесі реструктуризації економіки	55
2.2 Систематизація методологічного підґрунтя оцінювання екологічного ризику на рівні національної економіки	67
2.3 Модель оцінювання екологічного ризику видів економічної діяльності: методологія та емпіричні розрахунки (на прикладі Сумської області).....	83
РОЗДІЛ 3. Екологічні втрати в національній економіці: механізм формування та оцінювання в контексті реалізації структурної політики держави	98
3.1 Екологічні втрати: теоретичні засади визначення та особливості формування	98
3.2 Методологія та методичний інструментарій оцінювання екологічних втрат у національній економіці.....	137
3.3. Управління екологічними втратами як інструмент структурної політики держави.....	152
РОЗДІЛ 4. Реструктуризація національної економіки України з урахуванням економічних трансформацій	158
4.1 Теоретичні основи визначення потенціалу реструктуризації національної економіки в умовах економічних трансформацій	158
4.2 Аналіз досвіду країн світу щодо зміни потенційних можливостей реструктуризації економіки в контексті економічних трансформацій	172
4.3 Статистичний аналіз динаміки розвитку економіки України (за видами економічної діяльності).....	192

4.4. Формалізація існуючої структури національної економіки України: причинне та структурне моделювання взаємозв'язку виробництва, капіталу, інвестицій за видами економічної діяльності	207
РОЗДІЛ 5. Реструктуризація національної економіки України з урахуванням екологічних трансформацій	223
5.1 Оцінювання потенціалу видів економічної діяльності з урахуванням екологічної складової	223
5.2 Реструктуризація економіки України з урахуванням деструктивного впливу підприємств на навколишнє середовище.....	237
РОЗДІЛ 6. Державна політика реструктуризації національної економіки	250
6.1 Теоретичні засади державної політики реструктуризації національної економіки України з урахуванням екологічної складової	250
6.2 Формування стратегій оптимізації політики реструктуризації національної економіки України з урахуванням екологічної складової	266
6.3 Оцінювання ефективності державного регулювання реструктуризації економіки України з урахуванням екологічного чинника	302
ВИСНОВКИ	314
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	318

ВСТУП

Двадцять перше століття характеризується якісною трансформацією базових принципів функціонування як національних економік промислово розвинених країн світу, так і світового господарства в цілому. Поширення та законодавче закріплення концепції сталого розвитку в різних країнах світу, зокрема в Україні, обумовлює потребу у формуванні нової системи, яка б збалансовано дозволила забезпечити економічну стабільність, соціальний добробут та екологічну рівновагу. Досягнення цільових орієнтирів сталого розвитку потребує узгодження стратегій розвитку всіх галузей економіки, що вимагає структурної перебудови національного господарства в цілому. Реструктуризація національної економіки України на сьогоднішній день є необхідною умовою успішного поступального розвитку країни та збереження її конкурентних переваг у світовому господарстві.

Саме державна політика реструктуризації економіки України, проведена з урахуванням постулатів концепції сталого розвитку, повинна стати тим вирішальним кроком, що забезпечить поступальну перебудову вже існуючих галузей національної економіки на засадах екобезпеки, ресурсоощадності та енергоефективності. Реструктуризація вітчизняної економіки з урахуванням екологічного фактора є тим механізмом, який дозволить сформувати ефективну національну систему суспільного відтворення.

Необхідність перегляду співвідношення структури національної економіки в сучасних умовах розвитку України обумовлена не лише прийняттям концепції сталого розвитку, а й такими процесами, як цифровізація фінансових процесів, виникнення альтернативних джерел енергії, втрата значної частини промислових потужностей унаслідок військових дій на сході України та інше.

Таким чином, справедливо зауважити, що державна політика реструктуризації економіки України повинна базуватися на науково-обґрунтованих засадах оцінювання потенціалу розвитку національної економіки, сформованого при діючій структурі національного господарства, розроблених сценаріях проведення політики реструктуризації, визначенні ймовірності виникнення супутніх екологічних ризиків, обґрунтуванні економічної ефективності від проведення цілісного комплексу реструктуризаційних заходів у національній економіці.

У монографічному дослідженні висвітлюється спектр питань теоретичного, методологічного, аналітичного та прогностичного характеру, що дозволяє читачеві зрозуміти весь комплекс проблем, пов'язаних з особливостями механізму реструктуризації національної економіки в умовах трансформації суспільних процесів та впливу екологічного фактора.

У першому розділі «Теоретичні засади реструктуризації економіки з урахуванням екологічного фактора» досліджуються теоретичні основи

структури економіки та її еволюційних змін, проводиться огляд механізму формування та розвитку структури економіки країни. Крім того, автором зроблено спробу визначити основні напрямки реструктуризації національної економіки з урахуванням концепції сталого розвитку та теорії екологічної модернізації.

Другий розділ «Екологічний ризик як базова детермінанта ефективного процесу реструктуризації національної економіки» присвячений дослідженню значення екологічного ризику для процесу реструктуризації економіки. З метою підтвердження висунутої гіпотези систематизовано науково-методичні підходи до оцінювання екологічного ризику та розроблено власний підхід. Так, у монографії формалізовано авторський механізм визначення інтегрального показника для оцінювання екологічного ризику для різних видів економічної діяльності, який запропоновано розраховувати як міру відхилення від бажаного результату.

Екологічним втратам, особливостям їх формування та оцінювання, а також механізму мінімізації екологічних втрат присвячений третій розділ монографії «Екологічні втрати в національній економіці: механізм формування та оцінювання в контексті реалізації структурної політики держави». Дослідження показало, що існує гостра необхідність адекватного розрахунку екологічних втрат національної економіки від провадження діяльності суб'єктів господарювання різної форми власності та галузевого спрямування.

Четвертий розділ «Реструктуризація національної економіки України з урахуванням економічних трансформацій» присвячений дослідженню двох аспектів впливу економічних трансформацій на структуру національної економіки. Так, першим вектором дослідження є визначення потенціалу реструктуризації національної економіки та аналіз досвіду країн світу щодо зміни потенційних можливостей реструктуризації економіки в контексті економічних трансформацій. У свою чергу, другим вектором дослідження є аналітична ідентифікація динаміки розвитку видів економічної діяльності в Україні та формалізації існуючої структури національної економіки України на основі структурного моделювання взаємозв'язку виробництва, капіталу та інвестицій.

П'ятий розділ «Реструктуризація національної економіки України з урахуванням екологічних трансформацій» розкриває сутність механізму реструктуризації національної економіки саме з урахуванням екологічної складової. Чий розділ акумулює суто аналітичні розрахунки, присвячені визначенню потенціалу національної економіки України, а також її реструктуризації з урахуванням деструктивного впливу підприємств на довкілля. Доведено існування значного потенціалу національної економіки за умови мінімізації завданої шкоди навколишньому середовищу. В Україні такі види економічної діяльності, як транспорт, складське господарство,

поштова та кур'єрська діяльність, державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування мають потенціальні можливості до зростання на рівні понад 63%. Найменше значення потенціалу з урахуванням екологічної складової має постачання електроенергії, газу, пару та кондиційованого повітря і становить 18,3%. Потенціал для всіх інших видів економічної діяльності в Україні знаходиться в проміжку значень від 47% до 60%.

Шостий розділ «Державна політика реструктуризації національної економіки», який завершує монографію, спрямований на розроблення механізму державного управління процесами реструктуризації економіки. Так, проведено дослідження теоретичних засад державної політики реструктуризації національної економіки України з урахуванням екологічної складової, наявного рівня ефективності державних інструментів реструктуризації економіки в межах кожного виду економічної діяльності, а також розраховані кількісні показники результативності реалізації різних стратегій проведення реструктуризації.

Монографія буде корисною для фахівців та науковців у галузі національної економіки, екології, економіки природокористування, працівників державних структур, підприємств, організацій і установ реального сектору економіки, викладачів, аспірантів та студентів вищих навчальних закладів – усіх, хто зацікавлений проблемами реструктуризації економіки України.

РОЗДІЛ 1

Теоретичні засади реструктуризації економіки з урахуванням екологічного фактора

1.1 Еволюція наукових концепцій щодо дослідження структури національної економіки

Національна економіка, виступаючи соціально-економічною системою країни та явищем макроекономічного порядку, сформована в результаті тривалого історичного розвитку, має вирішальний вплив на довгостроковий вектор розвитку країни. Фундаментальні дослідження національної економіки та отримані результати є ключовим підґрунтям для формування економічної політики держави та забезпечення її сталого розвитку в цілому.

Вагоме місце у дослідженнях національної економіки належить її структурним особливостям та окремим структурним елементам, які багато в чому в цілому визначають ефективність функціонування економічної системи країни, здатність її до прогресивного розвитку, інтернаціоналізації та забезпечення усіх потреб населення. Проблема структуризації економіки вивчається провідними науковцями вже не одне десятиліття.

Як відомо, національна економіка є складною системою, оскільки поєднує сукупність елементів, що функціонують як єдине ціле та характеризуються тісним взаємозв'язком і узгодженістю з метою сприяння реалізації загальної мети (Малюк, 2008) та характеризується основними параметрами, наведеними на рис. 1.1.

Рисунок 1.1 – Загальні особливості національної економіки (Національна, 2009)

Щодо трактування сутності поняття, то, на нашу думку, доречним є виділення двох основних підходів:

– у вузькому значенні національна економіка – це система взаємозв'язаних галузей та сфер діяльності людей, яким властиві відповідна пропорційність, взаємообумовлене розміщення на території певної країни, що утворюють господарський комплекс, діяльність якого спрямована на задоволення потреб у матеріальних та соціальних благах;

– у широкому значенні національна економіка – це сукупність соціально-економічних відносин, що склалися на певному етапі розвитку продуктивних сил під впливом об'єктивних економічних законів і визначають модель економічної системи з властивим їй способом організації та саморегуляції суспільного життя, забезпечують дотримання загальноекономічних, міжгалузевих, внутрішньогалузевих, територіальних пропорції у виробництві та розподілі суспільного продукту (Желюк, 2011; Аналітична, 2006; Гаврилишин, 1994; Гринів, 2009; Мельник, 2008).

Крім того, у науковій літературі (Національна, 2009; Старостіна, 2013; Національна, 2011) до основних ознак національної економіки прийнято відносити:

– різнобічність зв'язків між її структурними елементами та їх цілісність, що пов'язано з постійною взаємодією її суб'єктів господарювання і галузей та створенням постійних економічних зв'язків;

– ієрархічність структури національної економіки, що включає мікрорівень (економіка домогосподарств та суб'єктів господарювання); мезорівень (галузі економіки), макрорівень (загальнодержавний рівень розвитку економіки);

– динамічність, що передбачає постійний процес розвитку національної економіки, її адаптацію до світових вимог та змін, зміну пріоритетних галузей та секторів економіки і покращання умов життя;

– відкритість, що проявляється в налагодженні міжнародних зв'язків та договорів, підвищенні глобалізованості країн, та використання власного потенціалу на світовому ринку (Karintseva, 2017 б).

Відповідно, аналізуючи рис. 1.1, можна стверджувати, що національна економіка є динамічною категорією, що формується тривалий період часу під впливом багатьох чинників як внутрішнього (у подальшому, формують особливості економіки – національні ідентичності), так і зовнішнього характеру (відповідність економіки світовим вимогам розвитку та діяльності, загальні принципи функціонування, моделі провідних економічних систем). Ретроспектива формування національної економіки (ступінь розвитку продуктивних сил, схильність до інноваційного шляху розвитку, державна політика, чутливість до зовнішніх шоків тощо) відіграє важливу роль у її подальшій стабільності. Поряд із цим, на наш погляд, основоположним критерієм, що в цілому формує фундамент усіх подальших досліджень,

розробок, кроків держави у напрямку інтенсивного економічного розвитку країни (наприклад, у вигляді реформ), є структура економіки.

Узагальнено можна сказати, що національна економіка охоплює три типи економічних відносин:

- техніко-економічні, що визначаються рівнем розвитку продуктивних сил, станом технологій, співвідношенням попиту і пропозиції;
- соціально-економічні, що включають відношення власності, її захист, рівень та якість життя населення;
- організаційно-економічні, тобто управлінські (Національна, 2011).

Саме структура економіки є тим базисом, на основі якого формуються національні ідентичності економіки. Не викликає сумніву той факт, що національна економіка є системою (Старостіна, 2013; Базилевич, 2011; Національна, 2011; Барр, 1995; Лист, 1981; Ойкен, 1996), причому чітко структурованою. Таким чином, структура економіки формує її систему, а структурні зміни, тобто трансформація, дозволяють визначати кількісні та якісні закономірності, ідентифікувати тенденції розвитку економіки.

На думку В. Д. Базилевича (Базилевич, 2006), можна виділити такі трансформаційні процеси:

- системоформуючі, що сприяють створенню нових умов функціонування економічної системи (наприклад, націоналізація та приватизація, формування ринкової інфраструктури тощо);
- системоутверджуючі, що створюють незворотні основи для розвитку нової економічної системи у країні;
- системовідтворюючі, що створюють умови для укріплення нової економічної системи та її подальшого розвитку.

Виходячи з цього, зосередимося на етимології поняття «структура економіки». Систематизація наукових поглядів на цю категорію подана у табл. 1.1.

Таблиця 1.1 – Систематизація науково-методичних підходів до трактування сутності поняття «структура економіки»

Автор, джерело	Сутність підходу
1	2
Швайка Л. А. (Швайка, 2009)	Співвідношення різних елементів економічної системи, що характеризує пропорції народного господарства та стан суспільного поділу праці
Азріліян, А. Н. (Большой, 1994)	Співвідношення між елементами економічної системи, що виділяються залежно від досліджуваного напрямку аналізу (фактори виробництва, галузі, вартісна структура, структура зовнішніх та внутрішніх зв'язків, регіональна структура, структура виробництва і споживання, інвестицій тощо)

Продовження таблиці 1.1

1	2
Скірка Н. Я. (Скірка, 2013)	Співвідношення, що віддзеркалюють взаємозв'язки та взаємозалежності між окремими частинами системи в процесі її розвитку.
Башнянин Г. І. (Башнянин, 1999)	Система, що забезпечує задоволення особистих та суспільних потреб, раціональне використання природних та економічних ресурсів, максимальне впровадження досягнень науково-технічного прогресу, створення основи економічної безпеки країни
Протасова Л. Є. (Протасова, 2000)	Багатоаспектна категорія, що ідентифікує зв'язок численних макроекономічних елементів та співвідношення між ними
Сошніков І. В. (Сталий, 2011)	Сукупність макроекономічних елементів та підсистем складної системи, і пов'язаних між собою
Спіцнадель В. М. (Спицнадель, 2000)	У широкому розумінні – сукупність елементів, що перебувають певному впорядкуванні, тобто структура відображає форму розташування елементів і характер взаємодії їхніх сторін і властивостей, є підсумком розвитку елементів, їхньої організації, упорядкування. Прикладне значення структури необхідно розглядати щодо її конкретного виду, коли можна чітко визначити конкретні елементи та їх взаємозв'язки
Клімова О. І. (Клімова, 2015)	Є широким та багатоаспектним поняттям, відображає побудову, сукупність відносин, частин та елементів, з яких складається певне економічне ціле – економічна система
Джексон Р. У. (Jackson, 1990)	Сукупність різних компонент макроекономічного порядку, що характеризуються відносною зміною їх розміру у часі та зв'язком із рухом потоків доходу
Дженсен Р. К. (Jensen, 1991)	Категорія, що описує зміни балансу виробництва, торгівлі, доходів та зайнятості населення усіх чотирьох секторів економіки (первинний – добувна промисловість і сільське господарство; вторинний – промислове виробництво та будівельна промисловість; третинний і четвертинний – сфера послуг, ІТ-індустрія)
Такур С. (Thakur, 2011)	Склад та моделі різних компонент регіональної економіки, таких як: виробництво, зайнятість, споживання, торгівля, валовий регіональний продукт
Гасанов М. С. (Гасанов, 2009)	Єдність кількісних та якісних характеристик (набір пропорцій виробництва серед різних галузей економіки та характер зв'язку між ними)
Гусев В. О., Соколова О. М. (Гусев та ін., 2011)	Сукупність галузей, сфер господарської діяльності, взаємозв'язаних суспільним поділом праці, охоплює виробництво благ, обмін ними, розподіл і споживання їх, а також різноманітні організаційні форми та інституції, в яких відбуваються господарські процеси, економічна діяльність людей за певним способом організації господарського життя суспільства з метою вирішення його основних проблем